

Εθνικό Σύνταγμα και εθνική κυριαρχία υπό συνθήκες διεθνούς οικονομικής κρίσης – Το πρόβλημα ήταν και παραμένει πολιτικό και όχι συνταγματικό*

του Ευάγγελου Βενιζέλου

Υπουργού Εθνικής Άμυνας,
Καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου Τμήματος Νομικής ΑΠΘ

Ευχαριστώ για την εισαγωγή τον Πρόεδρο της συνεδρίασης, Πρόεδρο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αγαπητό φίλο, συνάδελφο και συγγάτοικο στον τομέα του Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τον Βασίλη Σκουρή, που μας τιμά με την παρουσία του διεθνώς, εκλεγμένος κατ' επανάληψη υπό την προσωπική του ιδιότητα στη θέση του Προέδρου του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Είχα χθες την ευκαιρία να μιλήσω για τον Δημήτρη, για την αίσθηση της απώλειάς του και για την απώλεια της αίσθησης της απώλειας του που διαπιστώνω σε πολύ μεγάλο βαθμό στον δημόσιο λόγο. Άρα, θα μπω σήμερα κατευθίσω στο θέμα, γιατί πιστεύω ότι το πιο ουσιαστικό μνημόσυνο είναι η ανταλλαγή των σκέψεων που κάνουμε σε αυτό το διήμερο συνέδριο, άρα και όσα θα πούμε σε αυτή την τελευταία συνεδρίαση.

1. Η δοκιμασία των εννοιών και των θεσμών

Η υπόσχεση του τίτλου είναι πολύ φιλόδοξη, θα σας απασχολήσω με την επιρροή που ασκεί η οικονομική κρίση στο εθνικό σύνταγμα και την εθνική κυριαρχία. Και θα αρχίσω από ορισμένες αυτονόητες διαπιστώσεις, αν και τίποτα δεν είναι πιο επαναστατικό από το αυτονόητο. Η διεθνής οικονομική κρίση που κορυφώνεται σε ορισμένες χώρες, όπως η Ελ-

λάδα -αρχικά η Ισλανδία, τώρα ταυτοχρόνως με την Ελλάδα η Ιρλανδία, ακούμε πολλά για άλλες χώρες, όπως είναι η Πορτογαλία- ανέδειξε μεταξύ άλλων τα όρια και την ανεπάρκεια ορισμένων θεμελιωδών, κλασικών αλλά και συμβατικών εννοιών.

Η δοκιμασία της έννοιας του κράτους

Αυτό ισχύει, κατά πρώτον, με την έννοια του κράτους, γιατί αυτό που αντιλαμβανόμαστε λόγω της οικονομικής κρίσης και κατά τη διάρκειά της υπό τον όρο κράτος, είναι πρωτίστως ένα εθνικό κράτος, διαχειριστής μιας συνολικής χρηματοοικονομικής και όχι μόνο δημοσιονομικής κρίσης, μιας κρίσης που δεν αφορά μόνο τον δημόσιο τομέα κάθε εθνικής οικονομίας αλλά και τον ιδιωτικό τομέα.

Μιας κρίσης που αφορά το μοντέλο ανάπτυξης κάθε χώρας και σίγουρα το τραπεζικό σύστημα, γιατί υπάρχει ένας εναγκαλισμός ενδεχομένως σωτήριος, ενδεχομένως θανάσιμος, ανάμεσα στα κράτη και τα τραπεζικά συστήματα. Και βέβαια αυτή αφορά συνολικά την πραγματική οικονομία, τη λειτουργία της αγοράς, σε εθνικό κατά βάση επίπεδο.

Ψύρω απ' την έννοια του κράτους βλέπουμε να συγκρούονται τώρα δύο προσεγγίσεις αντιφατικές αλλά και συνυπάρχουσες. Μία κλασική αντικρατική προσέγγιση: «το κράτος φταίει για όλα», το κράτος και άρα το πολιτικό σύστημα είναι αυτό που οδήγησε στην κρίση ή πάντως δεν την πρόβλεψε και δεν την ανέκοψε.

Και απ' την άλλη μια περιέργη νεοκρατικιστική προσέγγιση: «αυτό το κράτος που φταίει για όλα είναι αυτό που πρέπει να τα κάνει όλα τώρα, για την έξοδο από την κρίση». Είναι λογικό, γιατί το κράτος είναι ο τελικός εγγυητής μιας κατάστασης. Είναι ο τελικός εγγυητής δικαιωμάτων, εισοδημάτων, περιου-

(*) Ομιλία στο Συνέδριο με θέμα: «Δημοκρατία, Σύνταγμα, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία που οργάνωσε το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου (Ίδρυμα Θ. και Δ. Τσάτσου) στη μνήμη του Δημήτρη Τσάτσου, 17-18 Φεβρουαρίου 2011, Αθήνα, αίθουσα «Θ. Καρατζάς» της Εθνικής Τράπεζας. Το παρόν κείμενο προήλθε από την απομαγνητοφώνηση και τη συναρμογή της αρχικής εισήγησης και της δευτερολογίας με την οποία έλλεισε η σχετική συζήτηση.

σιών, καταθέσεων, άρα πρέπει να παίξει τον ρόλο του αυτό και πρέπει να τον παίξει και με τη μορφή του σημείου επαφής μεταξύ της ευρωπαϊκής και της διεθνούς οικονομίας από τη μια μεριά και της εθνικής οικονομίας από την άλλη.

Η δοκιμασία της έννοιας της κυριαρχίας

Όταν επηρεάζεται τόσο βαθιά η έννοια του κράτους, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε σε πρώτη ζήτηση την έννοια αυτή, είναι προφανές ότι επηρεάζεται και η «πυρηνική» έννοια που είναι αυτή της κυριαρχίας. Μπορούμε να ορίσουμε με πάρα πολλούς τρόπους αυτή την κλασική και ανυπότακτη έννοια, αλλά τώρα όταν μιλάμε για κυριαρχία στην πραγματικότητα έχουμε στο μυαλό μας τη νομισματική κυριαρχία, ό,τι απομένει απ' αυτήν μέσα σε μία ζώνη νομισματική, όπως η ζώνη του ευρώ. Και βεβαίως τη δημοσιονομική κυριαρχία. Διαμορφώνεται ένα κράτος οιονεί προτεκτοράτο που διατηρεί την εδαφική του κυριαρχία, διατηρεί τη δυνατότητά του να ασκεί εξωτερική πολιτική και αμυντική πολιτική, πολιτική ασφάλειας, έχει την ευθύνη για την εσωτερική ασφάλεια, λειτουργεί ως πολιτικό σύστημα, είναι δημοκρατικά οργανωμένο, αλλά παρόλα αυτά δεν έχει πλήρη κυριαρχία γιατί δεν διαθέτει νομισματική και δημοσιονομική κυριαρχία.

Και αυτό δεν αφορά μόνο τα κράτη σε μεγάλη κρίση, όπως η Ελλάδα, αφορά λίγο-πολύ όλα τα κράτη, πλην ορισμένων που νιώθουν ότι ακόμη σήμερα μπορούν να καθοδηγούν το διεθνές παίγνιο γύρω από τα θέματα αυτά.

Η κρατική κυριαρχία θίγεται και από το γεγονός ότι υπάρχουν νέες «κυρίαρχες» οντότητες, οι οποίες λειτουργούν με ασύμμετρο τρόπο. Δεν αναφέρομαι αυτή τη στιγμή ούτε στις διεθνείς τρομοκρατικές οργανώσεις, ούτε στις μορφές οργανωμένου εγκλήματος που είναι και αυτές οντότητες με διεθνή παρουσία, που μετέχουν στον παγκόσμιο συσχετισμό, αλλά στις μεγάλες τράπεζες, στα μεγάλα funds, αναφέρομαι στην αγορά, στις αγορές αν θέλετε στον πληθυσμικό, που βρίσκονται σε μια ανοιχτή σύγκρουση με τα κράτη, σε μία σύγκρουση για την κυριαρχία σε τελευταία ανάλυση. Δηλαδή για το ζήτημα που αφορά τον πυρήνα της πολιτικής και της δημοκρατίας.

Γίνεται λόγος στη δική μας γλώσσα για δημόσιο χρέος, για κρατικά ομόλογα. Όλα αυτά σε άλλες γλώσσες συνδέονται με την έννοια της κυριαρχίας, αποδίδονται ως «κυρίαρχο» χρέος και ως «κυρίαρχα» ομόλογα και αυτό έχει κάποια σημασία: Αναφέρθηκα

προηγουμένως στην εσωτερική κυριαρχία, στο κράτος ως έσχατο εγγυητή της εθνικής οικονομίας. Αυτό ισχύει και στην εξωτερική κυριαρχία: Το κράτος είναι ο διεθνής οικονομικός διαπραγματευτής στο όνομα της εθνικής οικονομίας και είναι αυτό που βρίσκεται στο μέτωπο της σύγκρουσης με τις αγορές.

Η δοκιμασία του ευρωπαϊκού φαινομένου

Η δοκιμασία δεν αφορά, όμως, μόνο τα κράτη, αφορά και το ευρωπαϊκό φαινόμενο. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τίθεται υπό συνολική αμφισβήτηση και επαναδιαπραγμάτευση. Όλο το ευρωπαϊκό κεκτημένο τίθεται υπό αμφισβήτηση και επαναδιαπραγμάτευση.

Στην πραγματικότητα ξαναστήνεται εκ των ενόντων και υπό συνθήκες «πολεμικές» το θεσμικό οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εξελίξεις που ήταν πάρα πολύ αργές και θα έλεγα «αμέριμνες» για χρόνια, (ο τρόπος με τον οποίο τελικώς παρέμεινε στην ιστορία των θεσμών η Συνταγματική Συνθήκη, το λεγόμενο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, η καθυστέρηση στη διαμόρφωση της μεταρρυθμιστικής Συνθήκης της Λισαβόνας είναι ένα άλλο παράδειγμα), αποκτούν μεγάλη ταχύτητα. Ο τρόπος με τον οποίο συγκροτήθηκε ο μηχανισμός χρηματοοικονομικής στήριξης της ευρωζώνης, (το EFSF), ο μηχανισμός μακροχρηματοοικονομικής στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζεται τα θέματα η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ο τρόπος με τον οποίο κινείται το Eurogroup, ξεπερνά κάθε θεσμική προδιαγραφή.

Όλα αυτή τη στιγμή τίθενται υπό αναψηλάφηση. Οι προτεραιότητες έχουν πάψει προ πολλού να είναι οραματικές, ιδεολογικές, πολιτικές. Είναι «τεχνικά» δημοσιονομικές και χρηματοοικονομικές, αλλά εντέλει αφορούν το ευρωπαϊκό μοντέλο ανάπτυξης που βασίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στην επιρροή που άσκησε η Ευρωπαϊκή Σοσιαλδημοκρατία ή αν θέλετε ένας μεγάλος ιστορικός συμβιβασμός ανάμεσα στις συντηρητικές και τις σοσιαλδημοκρατικές ευρωπαϊκές δυνάμεις που διαχειρίζονται το ευρωπαϊκό φαινόμενο επί 10ετίες μέσα από ένα μεγάλο κυλιόμενο συνασπισμό κυβερνητικό που υπάρχει πάντα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η ερμηνευτική δοκιμασία του συντάγματος και του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου

Η επιρροή της οικονομικής κρίσης φτάνει πια και στις θεμελιώδεις έννοιες της επιστήμης του δημοσίου δικαίου, αφορά το Σύνταγμα και ταυτόχρονα

το πρωτογενές ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο. Έχουμε καταϊγιστικές ερμηνείες των συνθηκών. Υπάρχει ένα φαινόμενο θεσμικής υπερδιέγερσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση που παράγει υβριδικές μορφές κανόνων δικαίου με πολλαπλές και επικαλυπτόμενες νομικές βάσεις, διακυβερνητικές και κοινοτικές. Μορφώματα νομικά τα οποία ακόμη δεν έχουν κριθεί ούτε από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ούτε από κάποιο άλλο δικαιοδοτικό όργανο.

Υπάρχει επίσης ένα φαινόμενο που θυμίζει τον πυλώνα της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ισχυρίζεται ότι διέπεται από τη φιλοσοφία της χειραφέτησης της Ευρώπης, ενώ στην πραγματικότητα αποδέχεται μια αλήθεια η οποία ισχύει εδώ και έναν αιώνα: Η αλήθεια αυτή λέει πως η ευρωπαϊκή ασφάλεια ήταν πάντα ένα ευρωπαϊκό πρόβλημα, από τα μέσα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επί Προέδρου Ουίλσον, μέχρι σήμερα. Άρα, το NATO είναι ο βασικός πυλώνας της ευρωπαϊκής ασφάλειας εκ των πραγμάτων.

Η νομισματική και η χρηματοοικονομική ασφάλεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου έχει καταστεί και αυτή ένα ευρωπαϊκό πεδίο με τις ΗΠΑ να εμφανίζονται -και αυτό είναι παράδοξο και ενδιαφέρον- πιο φιλικές για τη ζώνη του ευρώ και το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης απ' ό,τι μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες που θα έπρεπε να λειτουργούν θεσμικά ως παράγοντες στήριξης αυτής της προοπτικής.

Διαφορετική αντίληψη περί δημοσίου συμφέροντος

Αυτό αφορά και το σύνταγμα, όπως θα δούμε, γιατί έχουμε τέτοιου είδους πειστικές ερμηνείες και του συντάγματος, όχι μόνο του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου. Κατ' αρχάς, αλλάζει η αντίληψη περί του δημοσίου συμφέροντος. Όλες οι αόριστες έννοιες είναι στην πραγματικότητα κανόνες κατανομής αρμοδιότητας ανάμεσα στον νομοθέτη και τον δικαστή, ανάμεσα στην πολιτική και τη δικαστική εξουσία. Ίδια είναι η αντίληψή μας για το δημόσιο συμφέρον τώρα με αυτή που υπήρχε πριν τη κρίση; Μεταξύ 2009 και 2011 έχει αλλάξει ριζικά το περιεχόμενο της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας και αυτό επηρεάζει την ερμηνεία μιας σειράς κρίσιμων συνταγματικών διατάξεων.

Το κοινοτικό κεκτημένο δεν είναι το ίδιο. Το κοινωνικό κεκτημένο στην εσωτερική έννομη τάξη δεν είναι το ίδιο πια ως αντίληψη πολιτική και νομική. Και βέ-

βαια αυτό θα δούμε ότι δεν αφορά μόνο αυτό το επίπεδο, αλλά και το πολύ βαθύτερο, δηλαδή τα περιθώρια άσκησης πολιτικής, την ουσία της δημοκρατίας.

Η συμβατική θεώρηση έχει αναμφίβολα την αξία της για το κράτος δικαίου, γιατί πάνω στις έννοιες βασίζεται η έννομη τάξη. Κάθε συμβατική έννοια έχει ένα ιστορικό περιεχόμενο και λειτουργεί ως εγγύηση μέσα από την ιστορική της διαμόρφωση, μέσα από την ιστορικότητά της, θα έλεγε ο Δημήτρης Τσάτσος αν ήταν σήμερα ανάμεσά μας.

Αυτό αφορά τόσο το συνταγματικό κράτος όσο και την Ευρωπαϊκή Ένωση που τείνει υποτίθεται προς μια ευρωπαϊκή συνταγματική τάξη. Μπορούμε άραγε να αντιμετωπίσουμε τη δημοσιονομική κρίση σκεπτόμενοι, όπως σκεπτόμασταν μέχρι πριν από λίγο για τις σχέσεις ευρωπαϊκής έννομης τάξης, κλασικού διεθνούς δικαίου και εθνικής έννομης τάξης; Μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τα θέματα αυτά μόνον ως ζητήματα υπεροχής του εθνικού συντάγματος, ή αυτοαναφορικής υπεροχής της κοινοτικής έννομης τάξης;

Τι απέγινε η θεσμική ισοτιμία των κρατών-μελών;

Η θεσμική ισοτιμία των κρατών-μελών, που είναι ένα θεμέλιο της κοινοτικής έννομης τάξης και των ιδρυτικών συνθηκών ισχύει πράγματι; Μιλήσαμε και προηγουμένως για τη συμπλοκή μεταξύ διακυβερνητικής και κοινοτικής μεθόδου. Ιδιαίτερη όμως σημασία έχουν οι καταστατικές διαδικασίες της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και οι καταστατικές διαδικασίες του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα έχει δομή ανώνυμης εταιρείας, τα κράτη μετέχουν με βάση το ποσοστό της συμβολής τους στο κοινοτικό ΑΕΠ. Δεν υπάρχει καμία θεσμική ισοτιμία. Υπάρχουν ποσοστά άντλησης κεφαλαίων, ρευστότητας, υπάρχει ένας πολύ σκληρός συσχετισμός που δεν έχει καμία σχέση με την ισοτιμία των κρατών-μελών, με τον ιπποτισμό του κλασικού διεθνούς δικαίου, με τη σημασία που έχουν τα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, με τις αρχές των «πατέρων» των ευρωπαϊκών κοινοτήτων της δεκαετίας του '50, ή της δεκαετίας του '80 ακόμη. Αντίστοιχοι κανόνες ισχύουν από πολύ παλαιότερα στο ΔΝΤ.

Το αίτημα της αναθεώρησης του εθνικού συντάγματος

Τώρα μάλιστα φτάσαμε ως την πρόταση της «υποχρεωτικής» αναθεώρησης των εθνικών συνταγμάτων, όχι μέσα από τη λογική που ξέραμε ως τώρα μέσα απ' αυτή την προσεκτική και ήπια διαμόρφωση του

ενιαίου ευρωπαϊκού συνταγματικού χώρου, μέσα από μια αλληλοπεριχώρηση, όπως έχω πει κι άλλη φορά, ανάμεσα στα εθνικά συντάγματα και την κοινοτική έννομη τάξη. Όπου, βεβαίως, η κοινοτική έννομη τάξη αυτοαναφορικά θεωρεί ότι έχει τη δική της θεμελίωση και τη δική της ιεραρχία και αυτό το επιβεβαιώνει η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ τα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια, ή άλλα παρεμφερή όργανα έχουν τον δικό τους κώδικα επικοινωνίας και διασώζουν τη δική τους συνταγματική αξιοπρέπεια, αλλά τελικώς βρίσκεται ένας συμβιβασμός. Άλλοτε μέσω μιας προκαταβολικής αναθεώρησης, άλλοτε μέσω μιας επιγενομένης αναθεώρησης, άλλοτε μέσα από μια διαπραγματέυση διακυβερνητική, άλλοτε μέσα από μια ερμηνεία δικαστική, διαμορφώνεται μια ισορροπία, ένα αυτόνοτο ευρωπαϊκό, ένας χώρος συνύπαρξης, αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας ισορροπίας της κλασικής αντίληψης του εθνικού Συντάγματος και της ευρωπαϊκής κοινοτικής αντίληψης που εμφανιζόταν ως η νεωτερική. Τώρα όμως υπάρχει κάτι άλλο πέρα απ' αυτά. Μια πολύ πιο «επιθετική» αντίληψη που θέλει να και θα πατάξει έννοιες, θεσμούς, διαδικασίες.

«Μνημόνιο» και Σύνταγμα

Πιστεύω ότι σε πολύ μεγάλο βαθμό αυτό υφέρπει και στη συζήτηση για τις σχέσεις του «μνημονίου» με το ελληνικό Σύνταγμα. Είναι πολύ απλό να προσεγγίσεις το ζήτημα αν το αντιληφθείς συμβατικά, αλλά τότε θα έχεις περιπέσει στο αμάρτημα να αντιλαμβάνεσαι ένα οξύτατο κοινωνικό, αναπτυξιακό, πολιτικό και ιδεολογικό ζήτημα διεθνούς και ευρωπαϊκού επιπέδου, ως ένα ζήτημα ερμηνείας του Συντάγματος ή ιεραρχίας των κανόνων δικαίου.

Δε θα βρεις καμιά λύση σε αυτήν την προσέγγιση. Πρέπει κατ' αρχάς να συγκροτήσεις μια θεωρία η οποία να έχει πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, για να συγκροτήσεις στη συνέχεια μία θεωρία για την ερμηνεία του Συντάγματος και τη σχέση Συντάγματος και διεθνούς οικονομικού δικαίου απ' τη μια, Συντάγματος και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου απ' την άλλη.

Το ζήτημα δεν είναι πλέον η συνταγματική βάση όλων αυτών των ενεργειών. Υπάρχει μία σαφής συνταγματική βάση, το άρθρο 28, εν προκειμένω το 28 παρ. 2 και 3, την οποία και ερμηνευτικώς ενισχύσαμε με την ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε στην αναθεώρηση του 2001, ότι πέραν πάσης αμφιβολίας το άρθρο 28 είναι το συνταγματικό θεμέλιο της ακώ-

λυτης συμμετοχής της Ελλάδος στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Αυτό τι σημαίνει; Σημαίνει ότι μπορείς να θέσεις υπό αμφισβήτηση μέσω του ευρωπαϊκού δικαίου όλο το συνταγματικό κεκτημένο; Όλο π.χ. το κοινωνικό κράτος δικαίου; Όχι φυσικά. Αλλά δεν επηρεάζεται μέσα από την έννοια του δημοσίου συμφέροντος η ερμηνεία του άρθρου 22 παρ. 3 για τη σχέση του νόμου που είναι ο εκφραστής του δημοσίου συμφέροντος και της συλλογικής αυτονομίας; Δεν επηρεάζεται η ερμηνεία του άρθρου 22 παρ. 4 για την επίταξη των προσωπικών υπηρεσιών; Δεν επηρεάζεται η ερμηνεία του άρθρου 18 παρ. 3 για την επίταξη πραγμάτων; Δεν επηρεάζεται η ερμηνεία του άρθρου 106 για το συμφέρον της εθνικής οικονομίας;

Τα πάντα επηρεάζονται, διότι έχεις μια πραγματικότητα η οποία εξελίσσεται. Πρέπει να διασώσεις τη χώρα. Πρέπει να δώσεις μια προοπτική στον εργαζόμενο, στον άνεργο, στον επιχειρηματία, στις οικογένειες, στις ευπαθείς ομάδες που είναι οι πρωταγωνιστές του πεδίου του άρθρου 21 του Συντάγματος.

Και όλα αυτά ψάχνεις να τα βρεις μέσα στο πλέγμα των πράξεων και των κανόνων που δίνουν υπόσταση σ' αυτό που έχει επικρατήσει να λέγεται μνημόνιο. Πρόκειται για πράξεις και κανόνες κατά το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, για πράξεις και κανόνες κατά το καταστατικό του ΔΝΤ, για πράξεις και κανόνες κατά το καταστατικό της ΕΚΤ, για πράξεις και κανόνες κλασικής πολυμερούς διακρατικής θεμελίωσης. Και φυσικά για πράξεις και κανόνες κατά την εθνική έννομη τάξη.

Αυτό στην πραγματικότητα μας θέτει αντιμέτωπους με έναν άλλον ρόλο της Βουλής, με έναν άλλον ρόλο της δικαιοσύνης και πρέπει αυτά όλα να τα αντιμετωπίσουμε διασώζοντας τον πυρήνα του κράτους δικαίου. Και βεβαίως τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Βαθείς αλλαγές στην ουσία της πολιτικής

Όλα αυτά στην πραγματικότητα περιγράφουν τη βαθιά αλλαγή που συντελείται στην ίδια την ουσία της πολιτικής. Το ερώτημα είναι τώρα πια και όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά ακόμη και στην ίδια τη Γερμανία, την ισχυρότερη χώρα οικονομικά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τι περιθώρια άσκησης πολιτικής έχεις. Εναλλακτικής πολιτικής.

Υπάρχει η προοπτική να συγκροτηθεί μια στοιχειώδης παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση, όχι με κάποιον πολύ ριζοσπαστικό τρόπο, αλλά έστω με την

εφαρμογή των αποφάσεων του G-20 του 2008 - 2009 που μείνανε στα χαρτιά και δεν απέκτησαν ποτέ συγκεκριμένο περιεχόμενο; Και βέβαια τι γίνεται με τη μεγάλη δοκιμασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία νομίζω ότι θέτει εκ ποδών τα πάντα. Δηλαδή τα επανατοποθετεί στο σημείο μηδέν. Πρέπει να ξανασυζητηθούν όλα.

Διότι πως είναι δυνατόν να συζητάς για ένα νέο μεγαλεπήβολο σχέδιο Συμφώνου Σταθερότητας, εάν δεν αντιμετωπίσεις το ζήτημα του κοινοτικού προϋπολογισμού, των ιδίων πόρων, των μηχανισμών άρσης των περιφερειακών ανισοτήτων. Το ερώτημα, δηλαδή, είναι εάν θα μείνει η Ευρωπαϊκή Ένωση με τις παρούσες ανισότητες να αναπαράγονται και τα πλεονάσματα του ενός να είναι πάντοτε τα ελλείμματα του άλλου ή αν θα δούμε το ζήτημα αυτό συνολικά μέσα από μία προοπτική η οποία δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή χωρίς τα συμφραζόμενά της, δηλαδή χωρίς αναφορά στο τι συμβαίνει πέραν των τειχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εκτός και εάν πιστεύουμε ότι η άρση του κρατισμού και του οικονομικού εθνικισμού σε κρατικό επίπεδο και η μεταφορά του οικονομικού εθνικισμού και του κρατισμού σε κοινοτικό επίπεδο, συνιστά λύση στην αυγή του 21ου αιώνα, που δεν συνιστά λύση.

Βέβαια αυτό δεν μπορεί κανείς να το δει με τη γραμμική προσέγγιση: εκλογές, εκλογική πλειοψηφία, κοινοβουλευτική πλειοψηφία, κυβέρνηση, άσκηση της εξουσίας κατά το δοκούν και μετά εκλογική επιβεβαίωση ή εναλλαγή. Δεν υπάρχουν πια αυτά. Διότι δεν κυβερνιέται κανένας τόπος, αν δεν προσθέσουμε μία παράμετρο που έχω επιχειρήσει εδώ και μερικά χρόνια να την ορίσω ως μετα-αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Οφείλουμε να βρούμε λύσεις που ξεπερνούν τις κλασικές διαιρέσεις και αγκυλώσεις οι οποίες τώρα πια σημαίνουν πολύ λίγα πράγματα. Γιατί πρέπει να διασφαλίσουμε την εθνική ενότητα, την κοινωνική συνοχή και μια προοπτική η οποία πρέπει να μας βγάλει από αυτή την καμινάδα στην οποία είμαστε και η οποία ανεβαίνει καθώς ανεβαίνουμε και εμείς τα σκαλιά.

Διαφορετική αίσθηση του πολιτικού χρόνου

Αυτό σημαίνει ότι χρειάζονται άλλοι θεσμικοί διακανονισμοί και σε εθνικό και σε κοινοτικό επίπεδο. Σημαίνει ότι έχει αλλάξει η αίσθηση του πολιτικού χρόνου. Όταν μιλάμε για έναν μακροχρόνιο δημοσιονομικό σχεδιασμό 3ετίας, 5ετίας, 15ετίας, αντιλαμβάνε-

στε ότι αυτό επηρεάζει τους πολιτικούς και θεσμικούς χρόνους. Πρέπει αυτό να το λάβουμε πολύ σοβαρά υπόψη μας. Και το λαμβάνουμε προφανώς.

Αυτοί οι θεσμικοί διακανονισμοί αφορούν τα πάντα και στο εθνικό και στο κοινοτικό επίπεδο, δηλαδή αφορούν και την αναπτυξιακή πανστρατιά που πρέπει να οργανώσουμε ως χώρα και την πανστρατιά κατά της φοροδιαφυγής, για να αποκτήσουμε επιτέλους φορολογικό σύστημα. Ζητήματα, δηλαδή, τα οποία πρέπει τελικώς να τα θέσουμε με βάση έναν άλλον τρόπο θεώρησης της έννοιας της ευθύνης και της πολιτικής ευθύνης αλλά και της κοινωνικής ευθύνης και της ατομικής ευθύνης του πολίτη.

Δεν αρκεί να αναλαμβάνει την ευθύνη του το πολιτικό σύστημα. Δεν αρκεί να αναδέχεται την ευθύνη του ο πολιτικός κόσμος. Εδώ πρέπει να πάρουν την ευθύνη τους όλες οι κοινωνικές δυνάμεις, όλοι οι παραγωγικοί φορείς και όλοι οι πολίτες ατομικά, εάν θέλουμε να συγκροτηθεί ξανά η κοινωνία των πολιτών και να αξιώσει την ανασυγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας που είναι το ανώτερο στάδιο της κοινωνίας των πολιτών. Αυτό το ζήτημα δεν λύνεται με μία αναθεώρηση του Συντάγματος ή με μία τροποποίηση του νόμου περί ευθύνης Υπουργών ή με μια αλλαγή της νομοθεσίας για τα επαγγέλματα. Μακάρι να μπορούσαμε με αυτές τις διαρθρωτικές αλλαγές να λύσουμε το πρόβλημα.

Μακάρι ο νομικός βολонταρισμός να μπορούσε να δώσει τη λύση στο εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές πρόβλημα. Τα πράγματα θα ήταν πολύ εύκολα. Θα συμφωνούσαμε στην αλλαγή δέκα συνταγματικών διατάξεων και θα λύναμε το πρόβλημά μας.

Χρειάζεται συνεπώς μια ολοκληρωμένη αντίληψη γι' αυτά. Μια ολοκληρωμένη αντίληψη για τον ρόλο του κράτους, για τον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για τον ρόλο των θεσμών της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, για τον ρόλο των κοινωνικών εταίρων. Φυσικά και για τον ρόλο των κομμάτων που βρίσκονται στην αφετηρία των πάντων και άρα χωρίς αλλαγή στα κόμματα δεν υπάρχει αλλαγή σε τίποτα.

Η αναθεώρηση των κομμάτων είναι η βάση της αναθεώρησης του συντάγματος και όλων των άλλων. Όμως, ποιο είναι το επίπεδο στο οποίο κινείται ένα ελληνικό πολιτικό κόμμα, ή ένα ευρωπαϊκό πολιτικό κόμμα; Πολύ χαμηλότερο από το επίπεδο στο οποίο κινείται μιας παγκόσμιας εμβέλειας τράπεζα, ή ένα fund, ή ένα διεθνές τηλεοπτικό δίκτυο, ή μια μεγάλη εφημερίδα, ή μια μεγάλη σελίδα στη «μπλογκόσφαιρα» που μπορεί να επηρεάσει καταστάσεις όχι μόνο στην

κοινή γνώμη, αλλά και στο χρηματιστήριο. Να παράγεται δηλαδή πραγματικό υλικό αποτέλεσμα, όχι από την ιδέα που έχει υλική δύναμη, αλλά από την κατασκευασμένη πληροφορία και τη χειραγώγηση. Άρα, βρισκόμαστε μέσα σε άλλα συμφραζόμενα τα οποία πρέπει να συζητήσουμε, τα οποία είναι δυστυχώς όχι ιδεολογικά, γιατί έχει ακυρωθεί, προς το παρόν, προσωρινά πάντα, η ιδεολογία, αλλά είναι πολιτικά, οικονομικά, αναπτυξιακά και εμείς τα βλέπουμε μόνο θεσμικά ή νομικά, αλλά δυστυχώς δεν είναι έτσι.

Ήθελα να συνεισφέρω αυτή την προσέγγιση και αυτή την οπτική γωνία στον διάλογο με αφορμή την κοινή μας ανάγκη να τιμήσουμε τη μνήμη του Δημήτρη Τσάτσου που αρεσκόταν σε μια πιο ριζοσπαστική, γεμάτη αμφιβολίες, προσέγγιση των πραγμάτων. Οφείλω να γίνω όμως κάπως περισσότερο συγκεκριμένος.

II. Το πρόβλημα δεν είναι συνταγματικό, αλλά βαθύτατα πολιτικό και στην Ευρώπη και στην Ελλάδα

Υπάρχει μια κατάσταση, την οποία ζούμε όλοι, μια κατάσταση πανευρωπαϊκή και διεθνής. Εδώ και δύο περίπου χρόνια ο κάθε Έλληνας πολίτης αντιμετωπίζει μια άλλη οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα. Θεωρούμε λοιπόν ότι αρκεί να του δώσουμε μια απάντηση θεσμικού χαρακτήρα; Ότι θα του πούμε «μην στεναχωριέσαι έχεις τα δικαιώματά σου, έχεις το Σύνταγμά σου»; Δεν βλέπω να υπάρχει άλλωστε κάποιο κίνημα συνταγματικού πατριωτισμού στην Ελλάδα. Δηλαδή, δεν λέει κάποιος «θα υπερασπιστώ το Σύνταγμά μου γιατί αυτό μου δίνει λύση». Αντιθέτως, όλοι θεωρούν ότι φταίει και το Σύνταγμα, ότι δεν τους θωράκισε επαρκώς, ότι φταίει το κράτος, διότι αυτό δεν τους προστάτευσε. Κανείς δεν σκέφτεται ότι μπορεί να φταίει η Ευρωπαϊκή Ένωση διότι δεν λειτούργησαν οι μηχανισμοί πολυμερούς εποπτείας, διότι παρότι υπάρχει το Σύμφωνο Σταθερότητας και παρότι το Σύμφωνο Σταθερότητας, που θέτει όρια στο έλλειμμα και στο χρέος, είναι στοιχείο του πρωτογενούς Κοινοτικού Δικαίου και άρα έχει σχετικά αυξημένη τυπική ισχύ και στην Ελλάδα και παρότι υπάρχουν κανόνες κοινοτικής εποπτείας και κυρώσεις, εντούτοις αυτοί δεν λειτούργησαν, δεν λειτούργησαν επαρκώς το Eurogroup, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Eurostat, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Δεν το σκέφτεται όμως κανείς αυτό. Δεν ζητάει κανείς την ευθύνη από το ευρωπαϊκό φαινόμενο και το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, αλλά ζητάει την ευθύνη από το εθνικό κράτος, από το εθνικό πολιτικό σύστημα. Και

δεν ζητάει την ευθύνη ούτε από το εθνικό διοικητικό σύστημα, ούτε από το εθνικό δικαστικό σύστημα, ούτε από την Κοινωνία των Πολιτών, ούτε από τον πολίτη, αλλά μόνο από τη δημοκρατικά ελεγχόμενη εκδοχή του εθνικού κράτους που είναι το πολιτικό σύστημα. Ούτε από τη δικαιοκρατική ούτε από τη διάχυτη κοινωνική όψη του.

Η «Αρπαγή της Ευρώπης» για την οποία μίλησε προηγουμένως ο Κ. Τσουκαλάς στην πραγματικότητα είναι η αρπαγή των εννοιών της Δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Αυτό καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε. Με τι εργαλείο θα το αντιμετωπίσουμε αυτό; Δεν έχουμε πρόβλημα τώρα με την εργασιακή νομοθεσία; Δεν έχουμε πρόβλημα με το κοινωνικοασφαλιστικό μας σύστημα, με τη συνταξιοδοτική νομοθεσία, με τη νομοθεσία για την επαγγελματική ελευθερία; Δεν έχουμε τέτοιου είδους προβλήματα; Προφανώς έχουμε! Και προσπαθούμε να δίνουμε λύσεις, διαχειριζόμενοι μια έκτακτη κατάσταση. Μνημονεύθηκε στη συζήτηση ο Carl Schmitt και ο ντεσιζιονισμός. Γιατί πρέπει να καταφύγουμε σε αυτήν την προσέγγιση; Ο πρύτανης των ναζιστών νομικών, ο Schmitt, δεν ήταν θετικιστής. Ήταν δεδηλωμένος αντιδημοκράτης. Ήταν στην πραγματικότητα ο εκφραστής μιας «ηθικής» -κατά τη γνώμη του- ερμηνείας του Συντάγματος. Σκεφτείτε ποιοι μιλάνε τώρα για την ηθική ερμηνεία του Συντάγματος. Και στην πραγματικότητα αντέκρουσε τη δημοκρατική ευαισθησία, η οποία κατά την άποψή του δεν οδηγούσε πουθενά, δεν οδηγούσε δηλαδή στον πόλεμο και στον γερμανικό «ζωτικό χώρο». Και τι άφησε πίσω του; Δεν άφησε τη δίκη της Νυρεμβέργης μόνο. Δεν άφησε τον Kelsen μόνο, ο οποίος έλεγε ότι «κράτος δικαίου υπάρχει και εδώ στο Δυτικό Βερολίνο, κράτος δικαίου υπάρχει και στο Ανατολικό Βερολίνο». Άφησε τη μεγάλη σύγκρουση στις πρώτες μεταπολεμικές βρετανικές εκλογές όταν ο Τσώρτσιλ κατέβηκε με έμβλημα τον Hayek και το Εργατικό Κόμμα κατέβηκε με έμβλημα τον Keynes και τον κέρδισε, αυτόν τον πατέρα της νίκης. «Τώρα που είναι ο Keynes», λέει ο Τσουκαλάς. Είναι αυτός το φόβητρο και δεν είναι ο Marx; Τον Keynes μπορεί άραγε να τον χειρίζεται ο κ. Bernanke, αλλά δεν μπορεί να τον χειρίζεται ο κ. Trichet;

Το πρόβλημα της Ευρώπης είναι πρωτίστως διανοητικό

Το πρόβλημα της Ευρώπης λοιπόν είναι διανοητικό. Η Δημοκρατία, το κράτος δικαίου προϋποθέτουν ένα διανοητικό εύρος, ένα εύρος ιδεών. Η πολι-

τική προϋποθέτει ένα εύρος ιδεών! Προϋποθέτει ότι μπορεί να κάνεις και αυτό, μπορείς να κάνεις και το άλλο. Όσοι εισηγούνται τον συνταγματικό δημοσιονομικό κανόνα δεν έχουν στο μυαλό τους αυτό. Έχουν στο μυαλό τους μια ομοιόμορφη οικονομική πολιτική. Αναρωτήθηκα προηγουμένως: μπορείς να έχεις ομοιόμορφη οικονομική πολιτική χωρίς να έχεις ίδια επίπεδα ανάπτυξης, χωρίς να έχεις μηχανισμούς αναδιανομής του πλεονάσματος, χωρίς να έχεις έναν ισχυρό κοινοτικό προϋπολογισμό, χωρίς να έχεις επαρκείς ίδιους πόρους, χωρίς να έχεις αυτό που έχει η Γερμανία ως ομοσπονδιακό κράτος, η οποία έχει μεν δημοσιονομικό κανόνα αλλά έχει και ομοσπονδιακό προϋπολογισμό;

Γιατί οι ΗΠΑ δεν έχουν δημοσιονομικό κανόνα;

Οι ομότεχνοί μου ξέρουν ότι από τον 19ο αιώνα έως σήμερα πάνω από 15 φορές έγινε προσπάθεια στην Αμερική να εισαχθεί ο δημοσιονομικός κανόνας -ο κανόνας του ισοσταθμισμένου προϋπολογισμού, του μηδενικού ελλείμματος- και απερρίφθη. Η Αμερική, που είναι η μητέρα του ύστερου καπιταλισμού, απορρίπτει λοιπόν τον δημοσιονομικό κανόνα συνεχώς. Σε κάθε σχεδόν σύνοδο του Κογκρέσου ξεκινάει μια ατελέσφορη προσπάθεια αναθεώρησης του Αμερικανικού Συντάγματος για την εισαγωγή του δημοσιονομικού κανόνα.

Έχει βεβαίως δημοσιονομικό κανόνα η Ελβετία -η Ελβετία έχει μια ιδιομορφία συνταγματική σε πολλά θέματα- έχει η Γερμανία, έχει η Πολωνία. Όμως, στη Γερμανία τι πρόβλημα είχαν να λύσουν; Είχαν να λύσουν την οριοθέτηση της σχέσης μεταξύ των ομοσπονδιακών κρατών της παλιάς Ανατολικής Γερμανίας και των ομοσπονδιακών κρατών της παλιάς Δυτικής Γερμανίας, μέσω ενός μηχανισμού αναδιανομής. Σου λέει «θέτω ένα όριο στη μεταφορά των πλεονασμάτων».

Στην ΕΕ δεν κάνουμε αυτή τη συζήτηση. Κάνουμε μια περιορισμένης εμβέλειας συζήτηση. Και λέω ότι πρέπει να τα συζητήσουμε όλα αυτά. Πρέπει να συζητήσουμε όλο το εύρος του ευρωπαϊκού προβλήματος. Διότι αλλιώς, η διαχείριση της διαρκούς κατάστασης ανάγκης που είναι η κατάσταση της οικονομίας -έτσι είναι, διότι δεν υπάρχει οικονομία χωρίς κρίση, το κράτος είναι ο διαχειριστής των κρίσεων, το δημοκρατικό κράτος, με δημοκρατικούς κανόνες, με δικαιοκρατικούς κανόνες- υποκαθίσταται από μη κρατικούς θεσμούς και σ' αυτούς περιλαμβάνω και τους διεθνείς οργανισμούς. Διότι εντάξει, να παραχωρήσω την κυριαρχία μου στην ΕΕ, στον ΟΗΕ, στον ΟΟΣΑ. Να

φτιάξουμε ένα οικονομικό Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ. Μα, να φτιάξουμε κάτι. Δεν μπορώ να παραχωρήσω την εθνική μου κυριαρχία σε έναν μηχανισμό στον οποίο ο ιδιωτικός τομέας, η αγορά δηλαδή, προεξοφλεί τη συμμετοχή της στην πιθανότητα πτώχευσης ενός κράτους χωρίς επαρκείς εγγυήσεις δημοσίου, διεθνούς, αλλά δημοσίου χαρακτήρα. Αυτό καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε τώρα.

Άρα λοιπόν, θεωρώ παντελώς αδιάφορο, σε τελευταία ανάλυση, αν αυτό που υπάρχει στο Σύμφωνο Σταθερότητας το πάρουμε και το βάλουμε ρητά και στο Σύνταγμα. Το θέμα είναι τι κύρωση συνοδεύει αυτή τη ρήτρα και ποιος απαγγέλει αυτήν την κύρωση και με ποια συνέπεια την απαγγέλει την κύρωση. Είναι παιδαγωγικού χαρακτήρα, προληπτικού χαρακτήρα, είναι ένα κουδούνι κινδύνου που μπορεί να χτυπάει το Συνταγματικό Δικαστήριο στην Γερμανία ή μπορεί να χτυπάει το Ελεγκτικό Συνέδριο στην Ελλάδα; Μα δεν το χτυπάει; Δεν χτυπούσε το κουδούνι το Ελεγκτικό Συνέδριο; Δεν χτυπάει το κουδούνι ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος; Δεν χτυπάνε το κουδούνι κάθε φορά τα συμπεράσματα του Συμβουλίου Υπουργών στο Ecofin ή στο Eurogroup; Κάτι παραπάνω χρειάζεται συνεπώς.

Χρειάζεται να πεις, θέτοντας αυτά τα δημοσιονομικά όρια, τον δημοσιονομικό κανόνα, ότι για χώρες όπως είναι η Ελλάδα, όπως είναι κάθε ευρωπαϊκή χώρα (γιατί πάντα στις 30 πιο πλούσιες χώρες θα είμαστε, και κοινωνικά ανεπτυγμένες και ισχυρές) ποια είναι τα όρια της ανάπτυξης, του ρυθμού ανάπτυξης. Ποια είναι τα όρια της αναδιανομής, ποια είναι τα όρια της κοινωνικής πολιτικής, ποια είναι τα όρια της αλληλεγγύης των γενεών. Γιατί όλα αυτά τα δημοσιονομικά εργαλεία δεν είναι μόνο ρυθμιστικά της σχέσης κράτους και αγοράς. Γιατί φυσικά όταν πας και υποκλίνεσαι στην αγορά και δανείζεσαι από αυτή θα είσαι και υπόλογος απέναντί της. Τώρα άλλωστε εμείς φύγαμε από την αγορά και καταφύγαμε σε θεσμούς γιατί δανειζόμαστε από θεσμούς αντί να δανειζόμαστε από την αγορά. Μέσω του μηχανισμού στήριξης μεταφέρονται οι υποχρεώσεις μας από την αγορά στην τρόικα και στις πρόσθετες παρεμβάσεις της ΕΚΤ. Το θέμα είναι αν έχεις τη δυνατότητα να κάνεις και έναν διακανονισμό μακροπρόθεσμο της αλληλεγγύης των γενεών. Αν φορτώνεις απλώς τις επόμενες γενιές με βάρη ή αν διαμορφώνεις τις προϋποθέσεις ανάπτυξης υπέρ των επομένων γενεών.

Η δύσκολη ενδοευρωπαϊκή διαπραγμάτευση

Αυτά είναι τα μεγάλα θέματα. Πώς θα τα συζητήσουμε αυτά τα θέματα; Υπό την πίεση των καταστάσεων. Το ζήτημα είναι να έχουμε ως κράτος τη δυνατότητα να κάνουμε αυτού του είδους την προσέγγιση, να πάμε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, στη Γερμανική κυβέρνηση, στη Γαλλική κυβέρνηση, στο ΔΝΤ, στην ΕΚΤ και να κάνουμε αυτή την προσέγγιση. Η προσέγγιση αυτή έχει μια τεχνική διάσταση, αλλά είναι τελικά πολιτική και είναι αναμφίβολα επείγουσα και πιεστική. Υπάρχει ένας συσχετισμός δυνάμεων, μια πρακτική, μια ιδιόλεκτος στην οποία πρέπει να συνεννοηθείς με τράπεζες, πρέπει να συνεννοηθείς με ανθρώπους που σκέπτονται και εκφράζονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο και δεν ελέγχονται από καμία διαδικασία η οποία είναι συνταγματικά τυποποιημένη. Αυτό είναι μια νέα κατάσταση την οποία ή τη ρυθμίζεις με κάποιο τρόπο, δηλαδή τη θεσμοποιείς, την πολιτικοποιείς και την εκδημοκρατίζεις, ή την αφήνεις και σε θέτει αυτή υπό απόλυτο έλεγχο.

Υπάρχει πολιτικό προσωπικό το οποίο να θέσει τα ζητήματα αυτά τώρα στην ΕΕ; Αυτό είναι ένα ερώτημα που αφορά όλες τις χώρες, όλα τα Ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα, όλους τους Ευρωπαίους πολίτες. Αυτό είναι το θέμα. Και εν πάση περιπτώσει, εμείς είμαστε τώρα σε μια κατάσταση μειονεκτική. Διότι αν μη τι άλλο είμαστε σε μια κατάσταση μειωμένης κυριαρχίας. Δημοσιονομικής. Όχι εδαφικής κυριαρχίας στο Αιγαίο, ή στην Ανατολική Μεσόγειο. Αλλά η δημοσιονομική μας κυριαρχία είναι μειωμένη. Το ερώτημα συνεπώς είναι, θα αντέξουμε να μείνουμε ένα κράτος υπό μειωμένη δημοσιονομική κυριαρχία για άγνωστο χρονικό διάστημα; Όχι! Δεν το αντέχουμε, δεν το θέλουμε, δεν γίνεται αυτό. Θέλουμε όμως και κάποια αλληλεγγύη κοινοτική, Ευρωπαϊκή, με την έννοια του να θέσουν και κάποιοι άλλοι το ζήτημα αυτό.

Όταν όμως το θέτουν το ζήτημα αυτό, δεν λαμβάνεται απόφαση για τον μεγάλο μηχανισμό στήριξης. Διότι υπάρχουν κράτη που δεν έχουν κανέναν λόγο να αποδεχθούν τέτοια μείωση της συνταγματικής και της δημοσιονομικής τους κυριαρχίας. Και επειδή αυτό δεν γίνεται δεκτό, εμείς έχουμε προβλήματα στην ολοκλήρωση της λύσης του Ελληνικού προβλήματος. Και υπάρχει μια ετερογονία των σκοπών η οποία υπερβαίνει κάθε προσέγγιση δημοκρατική, συνταγματική, δικαιοκρατική που θέλουμε να κάνουμε. Είμαστε μέσα σε αυτόν τον φαύλο κύκλο. Και πρέπει να τον σπάσουμε αυτόν το φαύλο κύκλο.

Και αν πιστεύετε, αγαπητοί συνάδελφοι της νομικής επιστήμης, ότι θα δώσουμε τη λύση μέσα από μια συζήτηση νομική, ότι θα μας πει, ας πούμε, το ΣτΕ, η Ολομέλεια του, τι γίνεται με το Μνημόνιο, είμαστε γελασμένοι βεβαίως. Διότι εδώ υπάρχουν υπαρκτά ερωτήματα της τάξεως που ακούσατε προηγουμένως. Και πρέπει σε αυτά να συμβάλλει και η δημόσια συζήτηση. Δεν υπάρχει δυστυχώς καμία σοβαρή δημόσια συζήτηση. Εγώ δεν βλέπω πάντως καμία σοβαρή δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα. Δεν μας βοηθάει κανείς. Πού είναι οι μεγάλες ιδέες των οικονομολόγων; Πού είναι οι μεγάλες ιδέες των πολιτειολόγων, των νομικών, των Ευρωπαίων;

Για αυτό μίλησα για την απώλεια της αίσθησης της απώλειας του Δημήτρη Τσάτσου. Γιατί ο Τσάτσος, αν μη τι άλλο, προσπαθούσε να αναμετρηθεί με τα μεγάλα. Είχε άποψη. Και επειδή είχε άποψη, ήταν αιρετικός. Δεν μπορούσαν να τον κατατάξουν αν είναι ευρωσκεπτικιστής, ή αν είναι εν πάση περιπτώσει Ευρωρεαλιστής. Απλώς είχε κατανοήσει πως λειτουργεί στην πραγματικότητα το θεσμικό αυτό οικοδόμημα. Αυτή είναι η κατάσταση.

Αντί για Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, ευρωπαϊκή συνταγματική πειθαρχία;

Το ερώτημα είναι: Στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα δεν πήγαμε –ούτε πρόκειται να πάμε γιατί αυτό θα ήταν μια επαναφορά της πιο εξωραϊσμένης προσέγγισης της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και τώρα όλοι έχουν πονηρέψει. Κανείς δεν μπαίνει στη λογική αυτή. Το ερώτημα είναι αν αντί να πάμε στην αντίληψη του ευρωπαϊκού συντάγματος, θα πάμε στην αντίληψη της ευρωπαϊκής συνταγματικής πειθαρχίας. Αυτό είναι το ερώτημα τώρα. Η πειθαρχία των εθνικών συνταγμάτων θα έρθει να αντικαταστήσει τον συμβιβαστικό και ήπιο ενιαίο ευρωπαϊκό συνταγματικό χώρο; Και λέω, αλλοίμονο αν χάσουμε την υπόθεση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και πάμε και στην ευρωπαϊκή συνταγματική πειθαρχία. Τουλάχιστον να μείνουμε στον ενιαίο ευρωπαϊκό συνταγματικό χώρο για να μπορέσουμε εκεί μέσα να διαμορφώσουμε ξανά κάποια στιγμή κάποιους συσχετισμούς.

Αναμένοντας και προετοιμάζοντας το καλύτερο momentum

Αλλά για να διαμορφώσουμε αυτήν την «αίθουσα» και την περίοδο αναμονής, περιμένοντας να έρθουν καλύτερες στιγμές, το καλύτερο momentum, πρέπει

να κάνουμε συμβιβασμούς. Πρέπει να μπορούμε να διαπραγματευθούμε. Και πρέπει να μπορούμε να διαπραγματευθούμε ξέροντας που πηγαίνουμε ως Έθνος. Αυτά δεν θα τα λύσουμε ως αντιδικία ΠΑΣΟΚ - Νέας Δημοκρατίας ή ΠΑΣΟΚ και Αριστερής αντιπολίτευσης, ή Κυβέρνησης και συνδικαλιστών. Πάνε αυτά! Εδώ πρέπει να διατυπώσουμε έναν δημοκρατικό λόγο ο οποίος επανατοποθετεί τα θεμελιώδη. Πίσω ξανά, στα βασικά. Γιατί το πάρα πολύ σύνθετο και το πάρα πολύ νεωτερικό, ανάγεται τελικώς στο πάρα πολύ βασικό και στο πάρα πολύ κλασικό. Ξανασυζητάμε για πολιτική, ξανασυζητάμε για Δημοκρατία, ξανασυ-

ζητάμε για κράτος δικαίου, για κοινωνικό κράτος, με δυσμενέστατους όρους. Με όρους που δεν μπορούσε κανείς να υποθέσει πριν από μερικά χρόνια, εγκλωβισμένος σε μια γραμμική αντίληψη της ιστορίας. Δυστυχώς φύγαμε από την γραμμική αντίληψη της ιστορίας και έχουμε πάει σε μια ελικοειδή αντίληψη της ιστορίας, σπειροειδή, η οποία τελικώς ισορροπεί στο χαμηλότερο κάθε φορά επίπεδο και η οποία ενέχει τεράστιους κινδύνους.

Έχουμε συνεπώς μπροστά μας μια εξαιρετικά δύσκολη μάχη που μπορούμε να την κερδίσουμε αρκεί να τη δώσουμε οργανωμένα και με καθαρή ματιά.

